

«մինչեւ Գողթանի օռհմաններն», փոխանակ ըսնելու Գողթանի կամ Գողթան. — Էր կը գրէ՝ Ժողովները, Ժողովները՝ փոխանակ Ժողովներ, Ժողովներ. — Էր կը գրէ «Եւրոպայի միաբանի այս կարծիքը եւ յանձն առած աշխատութիւնը շատ գուրեւն է», փոխանակ «են» գրելու, եւն:

Պէտքսնելով իմ քննութիւնս, կ'ըզգուկանեմ թէ այս աշխատութիւն, հակառակ իւր մի քանի ուղիղ տեսութիւններուն, կը պարտաւորէ ընդհանրապէս վիճաբանելի ու շատ անգամ ալ հերքելի կարծիքներ, չի մատուցաներ այն ծառայութիւնը զոր կը խոստանայ, ժողով կէտերու վրայ չի սփոքր նոր ու առաւել լայն, եւ մերթ ուղղելու բուռն փափաքանքը՝ ինչ որ լաւն էր կ'ընդունէ, ինչ որ ուղիղն էր՝ կը թիւրէն: Իւր քննադատութիւն շատ յանձնապատաս է, եւ, պէտք է ըսել, զուրկ է փափկութենէ, մանաւանդ թէ շատ տեղ գրեթէ նախատախցի Հայր Մեսփանէի նկատմամբ: Արդարեւ Հայր թարգմանիչն ունեցած է թերութիւններ, սխալներ իսկ, իւր ընդուն չէ այնչափ կոկ ու կիրթ աշխարհաբար մը, ինչպէս է ընդհանրապէս Ռուսահայոց լեզուն, անշուշտ ինչ ինչ տարբերութեամբ, իւր յառաջարկին ու ծանօթութեանց մէջ շատ բան փոխ առած է Մ. Լմինի խորհանցույթն թուրքմանութեան, որպէս եւ Վ. Լանկուայի գողղիական թարգմանութեան ծանօթագրութիւններէն, օգտուելով միանգամայն թէ այդ երկու եւ թէ այլ թարգմանութիւններէ, որով իւր նախաձեռնութեան բաժինն մեծապէս նուազաւ. այսու հանդերձ անհնար է չխոստովանել որ խորհանցույ Հայոց պատմութեան աշխարհաբար թարգմանութիւնն, հանդերձ ճոխ հաւաքածոյիւ ծանօթութեանց, յոյժ օգտակար գործ մի է, ոչ սակաւ աշխատութեան արդիւնք, եւ հետեւաբար անհրաւ համարել այն օրինակ յարձադողանքն բուռն քննադատութիւնքն ընդդէմ անոր: Չեք յանձնադրովը արդար քննադատման պարտք մը կատարեց անցեալ ամ՝ մրցանակի արժանի համարելով վայդ գործ, եւ չլիտի ուղի անշուշտ իւր վիճիւր բեկանել՝ վարձատրելով ներկայ քննադատութիւնն որ կը ձգտի իրեւ չեղեալ նկատել զայն եւ որ գէթ իւր արժանեք չ'արդարացներ իւր տարապայման յաւանութիւնն:

Հաճեցէք, Պետմախայլ Ատենայական, ընդունել խորին յարգանքս հաւատալին:

Ռ. Յ. ՊԵՏԻՊԵՆՆԱ

ԹԵՄԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

ՕՐՈՒՆԸ ԽՆԳԻՐԸ

Ե.

Ուշադրութեան արժանի խնդիր մի կայ այժմ՝ Ռուսահայոց գրական-հասարակական ասպարէզի վրայ: Ինչպէս յայտնի է՝ գեւ. եւս թէ արեւմտեան եւ թէ արեւելեան Հայոց մէջ գրականութիւնն ընդհանրապէս նիւթական ու պրոսայի միջոցներ չի տար, որով եւ գրագետ անձը միայն իւր գրական աշխատութեանց արդիւնքով անկարող է ապրիլ: Այս պատճառով է՝ որ մեր մէջ գեւ. եւս յատկապէս իրաւաբանութիւնը չէ կազմուած. մեր ծանօթ բոլոր մեծ եւ փոքր գրողներն անպատճառ ունին մի այլ որոշ զբաղում, առօրեայ կենաց ապահովութեան համար: Մինչեւ վերջին ժամանակներս՝ մեր ամեն մատենագիրները, շատ քիչ բացառութեամբ, կամ եկեղեցական էին, կամ աւսուցիչ, որոնք, առհասարակ ազատ ժամանակ աւելի ունենալով՝ կը զբաղէին նաեւ գրականութեամբ եւ պնդէին կը յառաջանային: Բայց երբ լրագրական գործը փոր առ փորը զարգացաւ, մեր մէջ եւս նոր գրողներ սկսան երեւան գալ, որով նոյն ինքն լրագրութիւնն աւելի կանխաւոր եւ աւելի ժողովրդական դիպք առաւ. եւ հաշապս կերպով գրականութիւնը եկեղեցականաց եւ ուսուցչաց առանձնաշնորհութիւն լինելը դարձեցաւ:

Լրագրութեան յառաջանումը գլխաւորաբար նոր կարգի դասակարգ մի յառաջ բերաւ, որու ազդեցութիւնը գրական ասպարիզի վրայ հետզհետէ աւելի զգալի կը դառնայ: Այս նոր դասակարգին առաջնութեան է Հասարակութիւնը՝ բնաւ դժգոհ լինելու տեղիք չունի այս նոր երեւոյթէն, բանի որ այս նոր կարգի գրողներն՝ եկեղեցական եւ վարժապետական գրիչներու մեծաւ մասամբ փոխարինելու ուղղութիւնէն տարբեր, եւ բուռն ժողովրդական, իրական կենաց վրայ ձեւուած ընթացք մուծին գրականութեան մէջ: Անուշաւտ բարձր աւերակներ չէին եւ չեն մատենագրական ճիւղի մէջ գործողները, այլ միայն մանր վաճառականներ եւ կամ առեւտրական տներու պաշտօնեայք, որոնք պարզ լրագրական թղթակցութիւններով սկսելով հետզհետէ ընդարձակեցին իրենց տեսութիւններն եւ շրջանը: Այսպիսիք քաջալիրութիւն կը գտնէին ընդհանրապէս խմբագրապետներէ, որոնք իրենց լրագրաց եղբւր սիրով կը բանային նորերկներու:

երբ որոշ ձգտում եւ գրական արժանաւորութիւն կը նկատէին անոնց գրուածոց մէջ: Ինչպէս ուրիշ անգամ ալ առիթ ունեցած եմ յիշելու, այս կարգի խմբագրականներու մէջ առաջին տեղին կը գրուէ անտարակոյս Գր. Արծրունի, որ “Մշակի” միջոցաւ այս կերպով նոր գործ խումբ մի պատրաստեց, որն որ այժմ արդէն ծանօթ գրագէտ անդամներ ունի իւր մէջ: Ռուսահայոց ինչպէս նաեւ մասամբ Ցածկահայոց լրագրութիւնն միայն այս վերջին քանի մի տարւան մէջ կատարած այս մեծ դերին շնորհիւն է որ մեր մէջ պարբերական թերթները — նոյն իսկ ամենօրեայ քաղաքականները — դեռ մեր գրականութեան ամենաճիշդ ներկայացուցիչներն են, եւ նոյն իսկ ուսումնական գրուածոց ալ մեծածաղնի ժողովուրդը կը կազմեն:

Սակայն միշտ բաց կը մնար սա խնդիրը թէ քնն կերպով պէտք է նպաստել այն գրագէտներուն, որոնց գրական վաստակներն արժանի էին առանձին գրքով ի լոյս ընծայուելու, եւ որոնք ի՞նչ մասնաւորաբար եւ յատկապէս գրականութեան մէջ իրենց ընտրած ճիւղին միայն նուիրելին իրենց բովանդակ ոյժն եւ ժամանակը, անշուշտ աւելի կը յառաջադիմէին, որով թէ իրենց կը վարձատրուէին, եւ թէ ժողովուրդը նոյննոր մտաւոր պաշար կ'ընդունէր: Թէեւ կային եւ կան այնպիսի հեղինակներ, որոնք կամ իրենց անձնական եւ կամ մասնաւոր բարերարներու մատակարարած միջոցներով կը հրատարակէին իրենց աշխատութիւնները, բայց այսպիսիներու թիւը շատ անշնչն էր, իսկ օրինակն ոչ քաջայերբական միւսներուն: Այս ան պարագայից մէջ անշուշտ կարեւոր կէտ մ'եւս սա էր՝ թէ ընթերցող ժողովուրդեան պահանջն այնքան մեծ չէր. բայց դարձեալ նա ի վիճակի էր գոհացում տալ գրական վարձատրութեան, թէ չհրատարակած գործերը ժողովուրդեան այժմ ինչն մտաւոր եւ տնտեսական վիճակին համապատասխանէին:

Իրաց այս վիճակին մէջ անհրաժեշտ կ'երեւար յատուկ կազմակերպեալ մի մարմնից գոյութիւնը, որ ծառայէր վերջիշեալ դիման, եւ հաւաքական յոյժով յառաջ մղէր այս գործն որ մասնաւոր անհատներու մատչելի չէր: — Այս վախճանաւ ալ՝ Ռուսահայք 1880ի Յունուար ամսոյն մէջ կազմեցին այժմեան իրենց Հրատարակական ընկերութիւնը, որուն պաշտօնական անունն է՝ “Թիֆլիզի ընկերութիւնը” լայեւրէն Գրքերի Հրատարակութեան”: Իբրեւ այս ուղղութեամբ կատարուած առաջին փորձ՝ կ'արժէ որ ծանօթագնենք այս ընկերութեան կազմակեր-

պութիւնը համառօտ կերպիւ: Ընկերութեան նպատակն է, ինչպէս ասուած է իւր կանոնագրութեան մէջ (§. 1). “Հրատարակել հայերէն լեզուով թէ ինչպէս եւ թէ ինչպէս գրքեր:” Արդեաւ ինչպէս բաղկացած է ասոնպիսի, փոխատնակատէ, երկու անդամներէ, ատենադպրէ, գանձապահէ եւ գրապահէ. (7 անձինք) եւ գործոյն ընդհանուր ղեկավարն է: Վարչութիւնն վերջ կու գայ Խմբագրական Մասնագործը՝ նոյնպէս 7 անդամ բաղկացած, որ կ'ընտրէ տպագրելի հեղինակութիւնները, եւ հարկադրեալ կը սահմանէ հեղինակներուն կամ թարգմանիչներուն: Առանց սորա վճախն ոչ մի գիրք կրնայ հրատարակուիլ ընկերութեան կողմէն. (§. 21.) Ընկերութիւնը կազմուած է չորս տեսակ անդամներէ. 1. Խնայիչ, որոնք տարեկան 6 ռուբլի կը վճարեն. 2. Հիշման, որոնք միանուագ կ'ընծայեն ընկերութեան իւր պակաս քան 100 ռուբլի. 3. Դասուած, որոնք իրենց անձնական արժանաւորութեամբ կամ հասարակական դիրքով կարող են առանձնապէս օգուտ տալ ընկերութեան. եւ 4. Խմբագրիչ, որոնք իրենց աշխատանքով կամ գիտութեամբ կարող են օգտուէտ անգամ լինել ընկերութեան. (§. 4—8): Այս վերջինները կ'ընտրուին մէկ տարով՝ գլխաւորաբար կենդանի գուշու, կուսկախի կամ այլ գանազան հայաբնակ քաղաքացի մէջ, եւ կը ծառայեն ընկերութեան ընդհանուր շահերուն: Ընկերութեան հասցիքն է՝ Ա. տարեկան եւ միանուագ վճարները. Բ. ընկերութեան տպագրութեանց վճարումներէն զոչացած գումարը եւ Գ. Բաւարական ներկայացումներէ, համերգներէ (concert), հրապարակական դատախառութիւններէ եւն կայացած արդիւնքը. (§. 3.)

Հրատարակական ընկերութիւնը կարեւոր գործ ունի կատարելու. բայց գոհաբաւարար իր ղեկը տուած էր երկար ժամանակ այնպիսի անձանց ձեռքն, որոնք շատ յաջող եւ եռանդով սկսուած ազգագրական ձեռնարկութիւնը բերին հասուցին մեռելութեան վիճակի, եւ բովանդակ այն օգուտն՝ որ կը սպասուէր այս հաւաքական ոյժէն, հաւասարեցունքին զօրին, լոկ անմասական պահելով ընկերութեան գոյութիւնը: Ռուսահայոց երկու գլխաւոր կուսակցութիւններէ մին էր որ մինչեւ այս տարւոյ սկիզբը կամ անցեալ տարւոյ վերջը՝ իւր ձեռագը մէջ սեղմած ամփոփած էր բոլոր ազգային — հասարակական գործերը: Մի յաջող փորձի պահուած էր, որ այս բոլորն ուղղակի խլուէր նոցա ձեռքէն եւ անցնէր այնտեղ՝ ուր աւելի եռանդ եւ

բարի նպատակ կը յաղթանակէին: Այն ժամանակի գաղափարական ընդհանուր հոսանքին մէջ, Հրատարակչական Ընկերութիւնն եւս բարեբախտաբար ունեցաւ իւր բաժինը: Մինչև այն ժամանակ — իրրեւ անտարբերութեան վիճակի մէջ — ընկերութեան անդամոց թիւը իջած էր 13ի, որ ապացոյց էր անտոյնեկութեան ժամանակիս պահանջմանց եւ թէ ինչ կերպով կարելի է շարժել հասարակութեան փոյլը, համակրութիւնն ու հետաքրքրութիւնը՝ այսպիսի ըստիւր գործոց համար: — Անցաւ Ընկերութիւնը յառաջագիմութեան նախնաձառնութեան ձեռքն, եւ ահա անդամոց թիւը քանի մ'անգամ տանապատկեցաւ, խմբարական մասնաժողովը գործ գտաւ կատարելու, եւ լրագիրները շարունակաբար սկսան հասարակութեան հաղորդել ընկերութեան ժողովներուն գումարումները, հրատարակած գրքերը, արած վարձատրութիւններն եւ առհասարակ այն գովելի եռանդն եւ աշխոյժն՝ որ կ'երեւար այս նոր հանգամանաց մէջ: Այս վերջին գիրքի մէջ, բնականաբար, Հրատարակչական Ընկերութիւնը կ'արժանանայ հասարակութեան ուշադրութեան: Ընկերութեան վարչութեան այժմեան ատենական է Գ. Աղէքսանդր Քալանթար. իսկ նախընթաց վարչութեան ժամանակ ատենական էր Գ. Աբգար, Յովհաննիսեան:

Այն նշանաւոր ընդհանուր ժողովն, որ կատարեց մեր յիշած գործն եւ նախորդները վանելով ղեկավարութեան նորեր հրախրեց այդ պաշտօնին, նախագահ ուներ իրեն լիազօր իրաւունքով՝ «Մշակի» խմբագիր Գ. Գր. Արծրունին: Զնայելով որ Հրատարակչական Ընկերութիւնն այսօր կ'աշխատի եւ կ'ընդունուի հայ գրականութեան, բայց այդ կերպով դեռ եւս զգալի բարեօրոժ մատուցուած չի լինիր հայ գրագետներուն: Այս պարագայն մտածել տուած է ձեռնհաս անձանց՝ կազմել «Հայ գրականագետներն օգնելու ընկերութիւն», Տիգրանի մէջ: Օրուան ինդիքն իսկապէս այս վերջին կէտն է: Գրագետներն իրենք ամենէն աւելի հետաքրքրուած (interessé) լինելով այս խնդրոյ մէջ, իրենք են ամենէն աւելի գործը մղողներն, որ հետեւեալ պարագայից մէջ է յառաջացած: Մուկուայի Լազարեան ձեմարանի ուսուցիչ յարգելի Կ. Սմբատ Շահաղիզեանի ուսուցչական եւ բանաստեղծական գործունեութեան յորելանքը կատարուած ժամանակ, ռուսահայ հասարակութիւնն իրրեւ նուէր յորելանաւորին 6000 ռուբլի գումար մի հաւաքեց, զոր բանաստեղծը ընդունեցաւ անձին համար, այլ յատկացուց իրեն պոէզիայի օգնելու գործէն:

Եւ ահա՝ քոյէրայի անհետանալէն ետեւ յանձնաժողովն իրլայտարարութիւնը կ'անէ, որով կը տեսնուի որ ինք արդէն ի գլուխ հանած է իրեն յանձնուած գործն, եւ կանոնադրութեան ծրագիրն ուղարկուած է Մուկուայ Կ. Շահաղիզեան, որ սա եւս իր կողմէն իր նկատողութիւններն անէ: Երբ ծրագիրը կ'ընթացայ եւս, յանձնաժողովը պիտի գումարէ ընդհանուր ժողով, որու հաստատութեան պիտի առաջարկուի կանոնադրութիւնը:

«Գրագետներուն օգնելու ընկերութիւնը» այնպիսի արդիւնաւոր կազմութիւն մի է, որու երեւան անկարելի է չողջունել ուրախութեամբ: Յոյս ունիք թէ գործոց զլիկն կանգնած անձինք, ինչպէս Կ. Ա. Արամիսեանց («Մուրճի» խմբագիր) եւ այլք, մինչև վերջ հաստատ եւ համոզուած կերպով կը շարունակեն կատարել իրենց բարոյական պարտականութիւնները: Այս ընկերութիւնն անշուշտ նոր թեթեւութիւն մի պիտի տայ հայ գրագետաց դասուն, ի զարգացումը դարձեալ նոյն հայրենի գրականութեան: Այս խնդրոյ կ'արժէ անգամ մ'ալ դանալ:

Բաժնոյ:

Կ. ՏՈՒՐԵԱՆ

Գ Ր Ա Վ Ն

Գ Ի Տ Տ Ա Ղ Ո Ւ Թ Ի Ն

Յաջորդ նամակն խմբագրութեանս ուղղեալ է, եւ կարեւոր դիտողութիւններ կը բովանդակէ, մասնաւոր Սոկրատայ եւ Խորենացոյ նկատմամբ նշած անարկուծ թիւով: Այսու տոյս դիտողութիւնն եւ ուսուցչական Գործերի յաշոր յօդուածը զիրար կը լրատուեն քանի մը կէտերու մէջ: Ամբողջ նամակը կը հրատարակենք ամփոփոյն: ԽՄԲ.

Խմբագրական վարչութիւնը հրատարակութեան խորհրդի եւ Հերձուածոց գրքի նստիւած հմուտ յօդուածները պատուական «Հանդիսուած» վրաս պարտք են գնում մի քանի մ'անգամ կէտեր պարզել ի լուսն այդ գեղեցիկ եւ ուսումնական-անկողմաւ: